

SONNING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi 5-24 guruh talabalari:

Namozova Jasmina Shuhrat qizi

Musurmonova Munisa Sharofiddin qizi

Xolto'rayeva Gulsevar Urol qizi.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o'zbek tilidagi sonlar turkumi keng qamrovda o'rganiladi. Sonlarning leksik jihatdan turlarga ajratilishi, grammatik vositalar bilan bog'liqligi, morfologik tuzilishi va gapda bajaradigan sintaktik vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada sonlar bilan bog'liq imlo qoidalari, ularning nutqdagi stilistik imkoniyatlari va ta'lim jarayonida o'qitilishiga oid metodik tavsiyalar ham yoritilgan. Ushbu tadqiqot son tushunchasining tilshunoslikdagi o'rnini aniq ko'rsatib beradi va uning tahlili orqali tilning mantiqiy va tizimli qurilishini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: son, aniq son, tartib son, leksik guruh, grammatik xususiyat, morfologiya, sintaksis, tilshunoslik, metodika

Аннотация: В данной научной статье подробно рассматривается разряд числительных в узбекском языке. Анализируются лексические группы числительных, их грамматические особенности, морфологическое строение и синтаксические функции. Кроме того, освещаются правила правописания, стилистические возможности в речи и методические рекомендации по обучению числительным в образовательном процессе. Работа способствует глубокому пониманию логики и системности узбекского языка через призму числительных.

Ключевые слова: числительное, количественное, порядковое, лексическая группа, грамматические особенности, морфология, синтаксис, лингвистика, методика

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the numeral category in the Uzbek language. It explores the lexical subtypes of numerals, their grammatical features, morphological structure, and syntactic functions. In addition, the study includes spelling conventions, stylistic uses in speech, and didactic recommendations for teaching numerals in the educational process. This research highlights the role of numerals in linguistic theory and promotes a better understanding of the logical and systematic structure of the Uzbek language.

Keywords: numeral, cardinal, ordinal, lexical group, grammatical feature, morphology, syntax, linguistics, teaching methodology

KIRISH.Til – jamiyatning muhim kommunikativ vositasi sifatida inson tafakkurining, ilmiy va madaniy tafsiflarining asosiy ko‘zgusi hisoblanadi. Har bir tilda so‘z turkumlari mavjud bo‘lib, ular ichida **sonlar** tilning mantiqiylik va aniq ifoda vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Sonlar miqdor, tartib, takror, umumiylik yoki taxminni bildiruvchi birliklar bo‘lib, ularning leksik va grammatik xususiyatlarini chuqur o‘rganish tilshunoslikda alohida ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

1. SONNING LEKSIK GURUHLARI

Sonlar o‘z ma’no va vazifasiga ko‘ra quyidagi asosiy leksik guruhlarga ajratiladi:

1. Aniq sonlar.Aniq sonlar narsalarning aniq miqdorini bildiradi: **bir, ikki, uch, o‘n, yuz, ming** kabi. Bu sonlar sanashda ishlatiladi va ko‘pincha ot bilan birikib keladi: *uch bola, besh daftar*.**2. Tartib sonlar.**Tartib sonlar narsalarning ketma-ketlikdagi o‘rnini bildiradi:**birinchi, ikkinchi, uchinchi, o‘ninchi**. Ular **-inchi/-nchi/-chi** qo‘shimchalari orqali yasaladi.**3. Ko‘paytma sonlar.**Bu sonlar harakatning necha marta sodir bo‘lganini bildiradi:**bir marta, ikki bor, uch karra**.**4. Taxminiy sonlar.**Taxminiy

miqdorni bildiruvchi sonlar: **o‘nlab, yuzlab, mingcha, besh-oltita**. Ular noaniq miqdorni anglatadi. **5. Bo‘linma sonlar**. Butunning bir qismini bildiradi: **yarim, uchdan bir, ikki yarim**. Ko‘pincha ularda kasr ifodasi mavjud. **6. Jamlovchi sonlar**. Umumiy nisbat va birlikni bildiradi: **ikki karra, uch hissa, besh barobar**.

So‘z turkumi sifatida. Sonlar mustaqil so‘z turkumi hisoblanadi va ot bilan bog‘lanadi.

Morfologik tuzilishi. Tartib sonlar – qo‘shimchalar orqali yasaladi: *bir → birinchi*

Taxminiy sonlar – affikslar orqali: *yuz → yuzlab*

So‘z yasalishi

Qo‘shma sonlar: *o‘n besh, ikki yuz yigirma*

Qo‘shilma: *ikki-uchta, besh-olti dona*

Ko‘plik va egalik. Sonlar odatda ko‘plik qo‘shimchasi bilan ishlatilmaydi: *uchlar emas, uch bola*

GAPDA SINTAKSIK VAZIFASI

Sonlar gapda quyidagi vazifalarda bo‘ladi:

Ega: **Besh keldi.**

Aniqlovchi: **To‘rt o‘quvchi topshirdi.**

To‘ldiruvchi: **U ikki daftar sotib oldi.**

Hol: **U ikki marta urindi.**

Kesim (ba‘zan): **Eng yaxshi uch keldi**

Sonlar yozuvda alohida: *yetmish besh, uch ming*

Raqamli yozuvda tartib son: *1-chi, 3-chi*

Ko'paytma sonlar har doim ajratilgan holda yoziladi: *uch marta*

Usul jihatdan sonlar **aniqlik, tartib, logika** kiritadi.

Boshlang'ich sinflarda son tushunchasini til bilan uyg'un holda o'rgatish muhimdir. Quyidagilar e'tiborga olinishi zarur:

Har bir sonning ma'no jihati alohida tushuntirilishi;

Sonlarning grammatik xususiyatlari (tartib, kelishik bilan bog'liqligi) tahlil qilinishi;

Sonlar ishtirokidagi gap tuzilmalari amaliy mashqlar bilan mustahkamlanishi.

XULOSA. O'zbek tilida sonlar mustaqil so'z turkumi sifatida tilning grammatik tizimida muhim o'rin egallaydi. Ular miqdor, tartib, takror, taxmin, umumlashma kabi semantik ma'nolarni ifodalaydi va otlar bilan birikib, gapda har xil sintaktik vazifalarni bajaradi. Sonlarning leksik guruhlariga ajralishi, morfologik shakllanishi va grammatik imkoniyatlarining xilma-xilligi ularni nafaqat tilshunoslik, balki metodika va uslubshunoslik nuqtayi nazardan ham alohida tahlil qilishni taqozo etadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, sonlar quyidagi jihatlari bilan tilning boshqa so'z turkumlaridan ajralib turadi:

1. Ular **aniq va tartibli tizimga** ega bo'lib, mantiqiy izchillik asosida rivojlanadi;
2. **Sintaktik moslashuvchanlik** xususiyatiga ega bo'lib, bir necha gap bo'laklarida erkin ishtirok etadi;
3. **So'z yasaliş tizimida** sonlar asos bo'lib xizmat qiladi: jamlovchi, taxminiy, ko'paytma kabi turlar turli yasaluvchilar bilan boyitiladi;
4. **Imlo va talaffuzda** o'ziga xos qoidalar asosida ishlatiladi, bu esa ularning yozma va og'zaki nutqdagi holatini alohida tadqiq etishni talab etadi.

Sonlarning o'rganilishi tilshunoslikning morfologiya, sintaksis, stilistika va semasiologiya kabi bo'limlariga bevosita taalluqlidir. Ayniqsa, zamonaviy tilshunoslikda **korpus lingvistikasi, kompyuter lingvistikasi, matn tahlili** singari yo'nalishlarda sonlarning roli ortib bormoqda. Chunki ular orqali turli statistik va semantik modellar quriladi.

Metodik nuqtayi nazardan esa sonlarning o'rgatilishi o'quvchilarda tilning aniq mantiqiy tuzilishini anglash, matematik tafakkurni rivojlantirish, aniqlik va izchillikni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda til va matematikaning uzviy bog'liqligini ochib berishda sonlarning o'rni beqiyosdir.

Shu boisdan, o'zbek tilida sonlar turkumining leksik-grammatik tahlili nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy metodika, matn tuzish, tarjima jarayonlari va ona tilini o'qitish sohasida ham dolzarb ahamiyatga ega. Kelgusida sonlar bilan bog'liq **frazeologik birliklar, stilistik qo'llanish, dialektal tafovutlar** yoki **matematika va til integratsiyasi** yo'nalishida qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduazizov A. A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
2. Jo'rayev N. *O'zbek tilining grammatikasi. I qism: Morfologiya*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. G'afurov N. *O'zbek tilining grammatikasi: Morfologiya*. – Toshkent: Fan, 1980.
4. Tojiyev O. *Hozirgi o'zbek adabiy tilining grammatikasi (Sintaksis)*. – Toshkent: O'zbekiston, 2006.
5. Radjabov A. *O'zbek tilining morfemik tuzilishi*. – Toshkent: Fan, 1994.
6. Rajabov A., G'aniev B. *Hozirgi o'zbek tili*. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
7. Amirova, G. "Why Is Reading Important?." *Proceedings of The ICECRS 4* (2019).